

ІСТОРІЯ БУКОВИНИ І ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ

УДК: 904:738.048(477.85)“9/12”

© Ігор Возний (Чернівці)

ТИПОЛОГІЯ КЛЕЙМ
ТА ОРНАМЕНТАЦІЯ ГОРЩИКІВ
З СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ
ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
В X – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIII ст.

Запропонована типологія клейм є першою спробою класифікації знаків на денцях горщиків з сільських поселень Північної Буковини у X - XIII ст. Всі зображення клейм можна розділити на групи, в основу яких покладені особливості накреслення окремих фігур у різних поєднаннях. В середині груп є типи, які поділяються на види і підвиди.

Ключові слова: клейма, орнаментальні мотиви, посуд, слов'яни.

Гончарні клейма з відкритих поселень складають відносно незначну групу. Рельєфні знаки на денцях давньоруських посудин – так звані гончарні клейма відомі віддавна (рис. 1). Їх наносили на денце посудини в процесі формування на ручному гончарному крузі з укріпленою з'ємною підставкою з вирізаним клеймом [36, с.26]. Як свідчать дослідження, клейма з'являються наприкінці X ст. з появою ручного гончарного круга, масово застосовуються в XI ст., а в XII – першій половині XIII ст. трапляються вже значно рідше [19, с.106; 17, с.118-123; 36, с.27]. Причину поступового зникнення клейма дослідники вбачають у зміні характеру виробництва, яке стає все більше орієнтованим на збут, та запровадженням нової технології, за якою денце зрізали ниткою та появою швидко ротаційного гончарного круга [43, с.141; 46, с.284-300]. Спроби класифікації гончарних клейм давньоруського часу робилися неодноразово. Однак єдиної, більш-менш уніфікованої класифікаційної схеми поки що не розроблено [9, с.236-242]. Типологія клейм з відкритих поселень Сірет-Дністровського межиріччя збігається із запропонованою М.П. Кучерою та розвинутою В.Д. Гупало та М.О. Ягодинською [9, с.236-242; 17, с.118-123; 48, с.283-296].

На більшості денце з поселень Сірет-Дністровського межиріччя не простежено слідів клейм, лише в кількох випадках знайдено рельєфні зображення на зовнішньому боці (табл.1). Переважають клейма із зображенням “солярного знаку” – кола (рис. 1, 2-5, 7-8, 12-13) [32, рис.21; 44, с.5]. Цей знак був найбільш практичним, бо за його допомогою, не порушуючи первісної схеми, можна створювати безліч варіантів, вміщуючи в коло різноманітні геометричні фігури. Більшість клейм вони відносяться до групи А за М.О. Ягодинською та В за В.Д. Гупало [9, с.238; 48, с.285]. У таблиці клейма зображені схематично, без дотримання масштабу та контурів денце. У правому нижньому кутку кожної клітини в круглих і квадратних дужках подана типологія у тих випадках, коли вона співпадає за В.Д. Гупало й М.О. Ягодинською.

Всі зображення клейм можна розділити на 4 групи, в основу яких покладені особливості накреслення окремих фігур у різних поєднаннях. В середині груп є типи, які поділяються на види і підвиди.

Групу А становлять клейма, в основі яких розміщений солярний знак, у вигляді рельєфного кільця. Вона поділяється на 3 типи, 4 види та 2 підвиди.

На відкритих поселеннях Графська Поляна на Цецино, Галиці відомі клейма у вигляді солярного знаку з вписаним в коло рівноконечним хрестом, які відносяться до типу 1, вид 1 (група VI,3 за В.Д. Гупало, група AI,1 – за М.О. Ягодинською) (рис.1, 13, 17) [9, с.238; 11, с.66, рис.7, 2; 24, с.128, рис.4, 13; 33, рис.52, 6, 23; 48, с.285]. Аналогії їм відомі в Старій Рязані, Смоленську, Яновську, київському Подолі, Автунічах, Києві, Галичі, Крутилові, Муравицькому городищі, Вщижі, Губині, Гринчуку, Луцьку, Південній Буковині тощо [3, с.110, рис.56, 1, 1; 15, с.44, рис.4, 11; 16, с.245, рис.1, 10; 25, с.57, рис.21, 9; 29, с.62, рис.6, 2; 35, с.73, рис.25, 1, 2; 36, табл.18, 8; 40, с.141, рис.72, 5, 6; 43, рис.148, 5; 46, с.297; 48, с.285; 51, рис.87, 13, 25, 26, 46; 54, рис.10, 8].

Підвид а – становить клеймо із солярним знаком з вписаними перпендикулярно перехрещеними прямими відрізками, один кінець якого виходить за площину кола. Знайдено таке клеймо в Галичі (група AI, варіант 1 за М.О. Ягодинською) (рис.1, 3) [33, рис.52, 11; 48, с.285]. Аналогії йому відомі в Григорівці, Постолівці, Канцерці, Водянському городищі, Брадічештах (Румунія) Сталаку (Сербія) тощо [30, с.70, рис.34, 20; 34, с.88, рис.21, 2; 41, с.148, рис.59, 12; 48, с.285; 53, с.62, рис.45; 54, рис.11, 8; 55, рис.22].

Вид 3 становить солярний знак з вписаними 6-8 короткими радіальними прямими, які з'єднуються в центрі кола. Відомий він на клеймі з Галиці (групи VI, 7 за В.Д. Гупало та AI, 3 – за М.О. Ягодинською) (рис.1, 18) [5, табл.13, 9; 6, рис.5, 16; 7, с.41, рис.3, 15; 33, рис.52, 16; 45, рис.12, 1, 5]. Деякі дослідники називають його колесом [16, с.246; 29, с.63]. Цей знак досить поширений на теренах давньоруської держави. Його знайдено у Вщижі, Смоленську, Києві, Григорівці, Муравецькому городищі, Перемишлі [16, с.245, рис.1, 16; 30, рис.34, 38; 35, с.59, рис.11, 8; 36, табл.18, 23; 37, с.106, рис.2, 7; 39, с.44, рис.4, 9; 46, с.297].

Вид 3 – має вигляд кола в яке вписана п'ятикінечна зірка (рис. 1, 1). Зустрінете таке клеймо на денці з поселення Мамаївці [45, рис.12, 13]. Подібні клейма відомі у Вщижі, Водянському городищі [13, с.88-89, рис.8; 27, с.39, рис.7, 13; 36, табл.18, 43, 52; 43, рис.128, 12].

Тип 2 – становив солярний знак, який складався з двох вписаних одне в одного кіл (групи B1 за В.Д. Гупало та AIII за М.О. Ягодинською). Такі клейма представлені серед археологічних матеріалів Онута (рис. 1, 12) [33, рис.52, 4, 39]. Цей знак є значно поширеним на теренах Давньоруської держави і суміжних територій. Він відомий на клеймах у Суздалі, Смоленську, Гринчуку, Комарові, Григорівці, Києві, Юр'єві, Бородинському городищі тощо [1, с.34, рис.26; 16, с.245, рис.1, 11; 27, с.39, рис.7, 14; 29, с.62, рис.6, 6, 10; 36, табл.18, 2; 40, с.102, рис.49, 9-10; 46, с.296].

До цього типу можна віднести клейма виду 1, які представлені солярним знаком у вигляді двох вміщених одне в одного кіл. між якими вписано 7-8 коротких радіальних відрізки. У них 2 промені з'єднані між собою короткою прямою (рис.1, 5, 7, 8) (група AIV,1 за М.О. Ягодинською). Виявлені такі клейма на горщиках в Галичі [33, рис.52, 14,

15]. Подібні знаки зустрінуті в Перемилі, Постолівці, Старій Рязані [19, рис.29, 1; 22, с.295, табл. II, 4, 10; 48, с.285].

У тій же Галиці зустрінете клеймо, яке можна віднести до підвиду *a* (рис.1, 4). Воно повторює попередній вид, тільки у ньому один із променів виходить за межі площини зовнішнього кола [33, рис.52, 13]. Аналогії цьому знаку поки не виявлені.

Тип 3 – становить солярний знак із написаних одне в одного трьох кіл (рис. 1, 16) (вид В^{II} за В.Д. Гупало). Знайдений такий знак на денці в Онуті [44, с.5]. Аналогічні клейма також були значно поширені на теренах давньоруської держави. Вони досліджені в Галичі, Смоленську, Григорівці, Звенигороді на Білці, Автуничях [9, с.239; 16, с.245, рис.1, 12; 25, с.57, рис.21, 2; 28, с.246, рис.79, 2, 6; 30, рис.34, 17].

Групу Б становлять літери кириличного алфавіту. Оскільки їх знахідки на денцях є достатньо рідкісними, тому кожна літера виділена в окремий тип.

Тип 1 – Літера А вписана в квадрат (вид ЕІ за В.Д. Гупало). Знахідка походить із нелокалізованого слов'янського поселення на теренах Пруто-Дністровського межиріччя (рис. 1, 14) [23, с.94, рис.45, 7]. Повних аналогій йому не знайдено, хоча клейма з літерою А зустрінуті в Коршеві [9, с.237].

До групи В відносяться поодинокі клейма, основу яких становлять геометричні фігури. Найпоширенішим серед них є тип 1 – зображення п'ятикінцевої зірки (рис. 1, 6 (?), 15). Знайдене такі клейма в Галиці (? фрагментарний), нелокалізованому слов'янському поселенні [33, рис.52, 28]. Аналогічні клейма широко представлені на археологічних пам'ятках Давньоруської держави і відомі в Юр'єві, Полоцьку, Смоленську, Києві, Луцьку [16, с.245, рис.1, 31; 27, с.39, рис.7, 13; 36, табл.18, 52; 43, рис.148, 12; 46, с.297].

Поодинокі екземпляри, які не можуть бути включені в жодну з вищеписаних груп, становлять групу Г. Це поодинокі клейма, які зображують, різноманітні геометричні фігури. Серед них пів квадрату з відростком, що відходить в бік (Онута) (рис.1, 11), зигзагоподібна фігура (Галиця) (рис.1, 10) [33, рис.52, 30, 35; 45, рис.12, 4]. Аналогії клеймам цієї групи не виявлено

Загалом питання про призначення клейм в археологічній науці остаточно не вирішено, що викликало існування різних поглядів [14, с.231-235]. Так, Б.О. Рибаків вважає їх знаками гончарів [38, с.363-367], а П.П. Толочко висловив думку, що клейма є магічними символами-оберегами, які мали захищати продукцію Гончара [46, с.284-300]. Р.С. Орлов вважає, що вони виступали як тавро для кількісної оцінки об'єму горщика, який в такому разі виступав своєрідною мірою для збору продуктової ренти [26, с.239]. Останнім часом з'явилося нове трактування смислового навантаження клейм, яке пов'язується з релігійним світосприйняттям давньоруського населення [9, с.233-238; 33, с.241; 48, с.283-296]. Автори стверджують, що посудини з клеймами використовувалися в релігійні свята, при здійсненні певних ритуалів. Дане трактування викликає певне застереження. За підрахунками науковців на поселеннях посуд з клеймами становить 3-8% від загальної кількості [6, с.91-107; 29, с.62; 48, с.283]. Невже у X – першій половині XIII ст. лише така кількість населення сповідувала християнство і

виконувала священнодіючі обряди? А як же бути з клейменими посудинами знайденими на поселеннях біля яких відсутні язичницькі святилища? Дане припущення поставило більше запитань ніж наблизило до розв'язання проблеми символіки гончарних клейм. Подальші дослідження можливо зможуть дати відповідь і розставити всі крапки над "і". Взагалі символіка на клеймах денець з поселень Сіре-то-Дністровського межиріччя досить поширена і зустрічається на значних просторах слов'янських земель. Аналогії їм є на центрально та південноєвропейських землях [42, с.130-148; 50, с.48; 52, с.438-451].

Як видно з тексту, на території поселень Сіре-то-Дністровського межиріччя найчастіше зустрічаються клейма групи А (61,6%), рідше Г (23%). Порівняно рідкими є клейма груп Б і В (по 7,7%). Аналогічне переважаюче солярного знаку у вигляді різних комбінацій кола простежується на всіх давньоруських пам'ятках з інших територій.

Якщо брати хронологічно, то можна простежити, що клейма групи А зустрічаються на поселеннях протягом X – XIII ст., але найбільше їх побутування припадає на XII – першу половину XIII ст. Групи Б, В, Г найбільш масово зустрічаються у XII – першій половині XIII ст. У більш ранніх шарах на досліджуваній території вони не відомі, за виключенням групи Б (окремлі літери).

Запропонована типологія клейм є першою спробою класифікації знаків на денцях горщиків з поселень Сіре-то-Дністровського межиріччя. Ясно, що вона не є всеохоплюючою, досконалою й не претендує на завершеність. З кожним роком у результаті археологічних досліджень будуть з'являтися нові клейма, які доповнять і урізноманітнять її. Але ця спроба разом із матеріалами Поділля, Прикарпаття і Волині опрацьованими В.Д. Гупало та М.О. Ягодинською зможе допомогти майбутнім дослідникам розробити більш досконалу класифікацію клейм кераміки як західноукраїнського регіону, так і давньоруської держави в цілому.

Немаловажне значення надавали слов'яни й естетичному вигляду посуду. Важливу роль при цьому відігравала орнаментация. Поява її на стінках горщиків напряму пов'язана із застосуванням у виробництві гончарного круга. Він дозволив урізноманітнити орнаментальні мотиви, які могли покривати весь посуд, або окремі його частини. Орнамент наносився після закінчення формування посуду, але ще до початку його випалювання. Аналіз орнаментальних мотивів і місце розташування малюнків на кераміці показав суттєву їх різницю за хронологічними періодами.

У X ст. горщики орнаментовані від горловини до дна. Найбільш вживаним орнаментом є хвилясто-лінійний, що прикрашає більшість посудин (94%) по відношенню до всіх орнаментованих. Решта (6%) горщиків прикрашені косими насічками, ямками та нігтьовими вдавненнями (табл. 2; фото 1).

Для X ст. прямолінійний орнамент представлений на посудинах то широкими глибоко врізаними або злегка наміченими, то вузькими, різко і глибоко прокресленими лініями. Такий орнамент наносився загостреною дерев'яною або кістяною паличкою. Багаторядні паралельні лінії прокреслювалися де-

рев'яними або кістяними гребінчастими інструментами. Наприклад, такі спеціальні кістяні інструменти для нанесення лінійного орнаменту були знайдені під час розкопок в Гродно [8, с.56, 60].

На поселеннях Сіreto-Дністровського межиріччя, зокрема в Перебиківцях, Васловівцях, Зеленій Липі, Луковиці, Рідківцях тощо зустрінутий орнамент у вигляді суцільного покриття плічок і стінок прямими врізаними горизонтальними лініями (табл. 2, 1) [45, рис.2, 2].

У Ревно, Кулішівці відомий лінійний орнамент у вигляді двох смуг розташованих через інтервал. По плічку йде смуга з 10 ліній і на певній відстані по стінці – широка смуга паралельних ліній (табл. 2, 2) [23, с.95, рис.45].

Зустрічається орнамент у вигляді горизонтального рифлення, яке окремими смугами в 6 ліній покривало всю площу посудини (Ревно) (табл. 2, 3) [24, рис.2, 3].

Поруч з лінійним гончарями широко використовувався у різних комбінаціях й хвилястий орнамент. Найпростіший – дві - чотири хвилясті лінії, які йдуть по шийці горщика (Герца, Луковиця, Маршинці) (табл. 2, 4). Далі він ускладнюється. Зустрічається смугасте або суцільне рифлення хвилястими лініями, яке покривало всю поверхню горщика, включаючи й внутрішню поверхню вінця (Ревно, Рідківці, Ломачинці, Васловівці, Магала, Герца,) (табл. 2, 5, 6).

Значно поширеним був складний орнамент, який поєднував у різних комбінаціях хвилясті і горизонтальні врізані лінії. Найпростішим поєднанням була горизонтальна лінія, що йшла по шийці і смуги горизонтального рифлення і хвилястих ліній по плечичку і стінці (Ревно) (табл. 2, 7), смуги хвилястих і горизонтальних ліній по плечичку і суцільного горизонтального рифлення по стінці (Ревно, Маршинці) (табл. 2, 8), хвиляста по плечичку і горизонтальне рифлення по стінці (Ревне, Кулішівка, Великий Кучурів) (табл. 2, 9), хвиляста по шийці плечичку, горизонтальне рифлення по плечичку й стінці (Великий Кучурів) (табл. 2, 10).

Часто гончарі використовували поєднання складного орнаменту: хвиляста лінія по шийці і горизонтальне рифлення по плечичку і стінці. По плечичку поверх рифлення наносилась гребінчастим різцем смуга хвилястих ліній (Ревно, Давидівці, Луковиця) (табл. 2, 11), дві смуги хвилястих (Ревне) (табл. 2, 12). Зустрічається орнамент із зигзагоподібною і хвилястою лінією по шийці та поєднання горизонтального рифлення і смуги хвилястих ліній по плечичку й горизонтальних врізаних ліній по стінці (Ревне) (табл. 2, 13).

Далі йде спрощення орнаменту. Це серія хвилястих ліній по плечичку і різного поєднання смуг хвилястих ліній і горизонтального рифлення (Ревне, Маршинці, Кулішівка) (табл. 2, 14-19). Окрім вищезазначених орнаментальних компонентів гончарі використовували й інші. Так зустрічається поєднання нігтьових наколів по шийці, хвилястих ліній о плечичку й горизонтального рифлення по стінці (Ревне) або ямкового орнаменту по шийці, смуги хвилястих ліній по плечичку, та хвилястого й горизонтального рифлення по стінці (Ревне) (табл. 2, 20-21). У Ревно й Маморниці зустрінутий ор-

намент у вигляді косих насічок по зовнішньому зрізу вінця (табл. 2, 22).

Аналогічна орнаментация характерна для всіх давньоруських земель цього періоду [18, рис.2, 2; 3, 6, 9; 49, с.179-198].

Для періоду X-XI ст. орнамент дещо спрощується. В цей час йому наносять лише на плечичку та шийці. При цьому характерний один із елементів простого орнаменту (хвиляста або пряма горизонтальна врізані лінії або зубчастий штамп). Поєднання двох елементів в складних орнаментальних композиціях, як правило, складалося із врізаних прямих та хвилястих ліній.

У X – XI ст. зустрічаються орнаменти у яких горизонтальне рифлення покриває плечичку і стінку горщика. Як додатковий елемент можуть використовуватися по шийці нігтьові наколи, одна або потрійна хвилясті лінії (Графська Поляна, Ревно, Зелена Липа, Коростувата) (табл. 2, 1-5) [24, с.128, рис.4, 5-6; 45, рис.5, 8; 8, 5; 98, 2, 5]. Чим ближче до XII ст. тим орнамент більше спрощується. На горщиках з'являється орнамент який покриває меншу площу посудини. Тут також використовується різноманітне поєднання хвилястих ліній і горизонтального рифлення. Є орнаменти у яких зустрічається одна-три хвилястих лінії, що йдуть по шийці і плечичку та суцільного або смугастого горизонтального рифлення у нижній частині плечика і верхній стінки (Графська Поляна, Ревно, Зелена Липа) (табл. 2, 6-12) [23, с.128, рис.4, 7; 45, рис.5, 1; 8, 2].

Наступну групу становлять орнаментальні композиції з поєднання горизонтальних ліній та хвилястого рифлення, які покривають лише шийку й плечичку. Це можуть бути одна-три хвилястих лінії на шийці та плечичку. На останньому як додатковий елемент додано смуги горизонтального рифлення (Ревне, Графська Поляна Зелена Липа) (табл. 2, 13-16) [23, с.128, рис.4, 1, 4; 45, рис.5, 4; 8, 8].

Орнамент основу якого становлять прості елементи хвилясті дво-трирядні лінії або смуга горизонтального рифлення, що розташовані на шийці або плечичку чи стінці становлять наступну групу (Зелена Липа, Графська Поляна) (табл. 2, 17-21) [45, рис. 8, 5].

Останню групу становить орнаментальні мотиви, які рідко зустрічаються на горщиках досліджуваного періоду. Це смуги вертикальних невеликих прямих ліній, що йдуть по плечичку та хвилястої по стінці, косою ряду наколок або косою рифлення прямими лініями розташованими між горизонтальними прямими, що йдуть по стінці горщика (Зелена Липа) (табл. 2, 22-24) [45, рис.6]. Аналогічна орнаментация характерна для горщиків й на інших територіях давньоруської держави [12, с.57; 25, с.53; 30, с.57-58; 31, с.140].

У XII – першій половині XIII ст. у зв'язку з ринковим характером виготовлення гончарних виробів орнамент у порівнянні з попереднім періодом спрощується (табл. 3; фото 2). У цей час переважав орнамент з двох елементів. Особливістю кераміки цього періоду є використання врізаних горизонтальних чи хвилястих ліній розміщених на плечиках. Часто цей візерунок розміщувався через певні інтервали смугами з однаковою або різною кількістю ліній.

Найпростіший вид орнаменту репрезентований горизонтальним рифленням по плечу від однієї до чотирьох ліній. В окремих випадках до орнаменту додавалися одна-три хвилясті лінії. У одному випадку по вінчику з внутрішнього боку йшла дрібна хвиляста лінія. Такий орнамент характерний для більшості виявлених на поселеннях фрагментів та цілих форм кераміки (Кулішівка, Ломачинці, Непоротово, Романківці, Боянчук, Бабин, Васловівці тощо) (табл. 3, 1-7) [45, рис.11, 3-6].

Наступну досить поширену групу репрезентує поєднання горизонтального рифлення в одну-шість ліній та хвилястих широких й вузьких ліній розташованих на плечу та стінці горщиків (Вікно, Мусорівка, Погорілівка, Репуженці, Магала, Припруга) (табл. 3, 8-13).

Окрім горизонтально-хвилястого орнаменту на горщиках зустрічаються й інші елементи композицій, які становлять наступну групу. Сюди можна віднести трикутні наколи на внутрішній поверхні вінчика й смуга горизонтального рифлення по стінці (табл. 3, 14); аналогічні наколи на шийці і горизонтальне рифлення на стінці (табл. 3, 15); косі насічки по шийці у поєднанні з трикутними наколами по плечу й хвилястим рифленням по стінці (табл. 3, 16); косі насічки по внутрішній стінці вінчика, хвилястої лінії по плечу та смуги горизонтального й хвилястого рифлення по стінці (табл. 3, 17); косі насічки по плечу, хвиляста й три горизонтальні лінії по стінці (табл. 3, 18); смуга наколів зубчастим колесом по плечу й горизонтальна смуга з чотирьох ліній (табл. 3, 19); косі насічки по вінцю та плечиках (табл. 3, 20); подвійний ряд коротких косих насічок по внутрішньому і зовнішньому зрізу вінця та плечика розділені горизонтальною хвилястою лінією (табл. 3, 21); смуга нігтьових наколів по плечу (табл. 3, 22); ямкові наколки по плечу і подвійна зигзагоподібна лінія по стінці (табл. 3, 23). Аналогічні орнаментальні мотиви широко представлені серед археологічного матеріалу з інших територій давньоруської держави [2, с.95; 3, с.36-37; 4, с.89; 11, рис.5; 6; 19, рис.24; 25; 20, рис.2; 21, с.127-128; 29, с.59; 47, с. 55-56].

Для характеристики орнаменту кераміки X-XI ст. було використано 90 фрагментів стінок виявлених під час розвідок. Серед них 20 стінок покриті орнаментом, що становить 22% від загальної кількості. Приблизно така ж картина простежена на поселеннях Канівського Придніпров'я. Так на Григорівському поселенні кількість орнаментованого посуду в шарі X – XI ст. становила 20% [31, с.140].

Із 1700 уламків верхньої частини посудин XII – першої половини XIII ст. з відкритих поселень (розвідки автора 2000-2005 рр.), 1190 орнаментовані, що відповідає 70% всіх виявлених фрагментів кераміки з названих поселень.

Приблизно аналогічна картина відсоткової кількості орнаментованих фрагментів зафіксована й на інших поселеннях давньоруської держави. Наприклад, у Гринчуку їх доля становила 68% [29, с.59].

На горщиках з відкритих поселень, як видно, найчастіше – 83% – зустрічається пряма лінія. Найбільш орнаментовані плічка горщиків, що ста-

новить 76%, за ними слідує вінця – 11%, шийка – 9%. денця – 4%.

Аналогічні варіанти орнаментальних мотивів і відсоткове відношення розміщення орнаменту на посуді характерне для всієї Давньоруської держави. Так, наприклад на Григорівському поселенні на плечиках 55% горщиків розміщений орнамент [30, с.72], на західному Поділлі найбільш масовим орнаментом виявився лінійний (66,6%) [49, с.181], на городищі Гринчук 93% становить лінійно-хвилястий орнамент, 95% на Подолі Києва [29, с.59; 39, с.118].

Особливість галицької кераміки полягає також в технології її виготовлення. Як зазначають дослідники горщики мають досить товсті стінки (від 0,5 до 1,0 см), поверхня їх не відшаровується, вони добре випалені [29, с.58]. Тут відсутній тонкостінний посуд і горщики з вушками, широко представлений в Середньому Подніпров'ї [2, с.95].

Отже, як видно, кераміка XII – XV ст. генетично була продовженням ранньослов'янської кераміки. В той же час, протягом XII – першої половини XIII ст. з'явилися нові її форми, збільшився асортимент. Детально розроблена типологія кераміки дозволяє досить точно хронологізувати виявлені артефакти.

Джерела та література:

1. Беляєва С.О., Кубишев А.І. Поселення Дніпровського Лівобережжя X – XV ст. (за матеріалами поселень поблизу сіл Комарівка та Озаричі). – К.: Наук. думка, 1995. – 111 с.;
2. Боровський А.Є. Археологічні дослідження в городі Ярослав // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К.: Наук. думка, 1976. – С.85-107;
3. Винокур І.С., Журко О.І., Мегей В.П. та ін. Літописний Губин XII – XIII ст. Болохівська земля. – Київ. – Кам'янець-Подільський – Старокостянтинів, 2004. – 208 с.;
4. Вільшанська О.Л. Дослідження давньоруських об'єктів на околицях с. Сокол на Середньому Дністрі // Археологія. – 1988. – Т.61. – С.85-90;
5. Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII – XIII ст. – Чернівці: Рута, 1998. – 154 с.;
6. Возний І.П. Ремісничий майстерня другої половини XII – першої половини XIII ст. з Ленківського поселення // ПССІАЕ. – 2000. – Т.1. – С.91-107;
7. Возний І.П. Археологічні дослідження на Ленківському поселенні в 2002 р. // ПССІАЕ. – 2005. – Т.1(19) – С.37-46;
8. Воронин Н.Н. Древнее Гродно // МИА. – 1954. – № 41. – Т. 3. – 239 с.;
9. Гупало В.Д. Гончарне клейма Прикарпаття і Західної Волині (опыт систематизации) // СА. – 1985. – №4. – С.236-242;
10. Гупало В.Д. До питання про функціональне призначення гончарних клейм // МДАПВ. – 1995. – Вип.6. – С.233-238;
11. Джеджора О. Рятівні дослідження галицького підгороддя // Studia archaeologica. – 1993. – №1. – С.62-66;
12. Звіздцький Б.А., Петраускас А.В., Польгуй В.І. Нові дослідження стародавнього Іскоростеня // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII – X ст.: збірка наукових праць. – К.: Корвін Пресс, 2004. – С.51-86;
13. Ивакин Г.Ю., Степаненко Л.Я. Раскопки в северо-западной части Подола в 1980-1982 г. // Археологические исследования Киева 1978 - 1983 гг.: сборник научных трудов. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 77-106;
14. Кавказ и Восточная Европа. – М., 1973. – 247 с.;
15. Калюк О.П., Сагайдак М.А. Склад керамічної продукції XII ст. з киевського Подолу // Археологія. – 1988. – Вип. 61. – С. 36-47;
16. Каменецкая Е.В. Керамические клейма XI – XIII вв. из Смоленска // СА. – 1983. – №2 – С.244-247;
17. Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плеснеска // КСИА АН УССР. – 1960. – Вип.10. – С.118-123;
18. Кучера М.П. Кераміка древнього Плеснеска // Археологія. – 1961. – Т. 12. – С. 143-154;
19. Кучинко М.М. Волинська земля X – середини XIV ст.: археологія та історія. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 314 с.;
20. Малевская М.В. К вопросу о керамике Галичской земли XII – XIII вв. // КСИА АН СССР. – 1969. – Вип. 120. – С. 3 – 14;
21. Мальм В.А. Производство глиняных изделий // Очерки по истории русской деревни. – М. – Тр. ГИМ. – 1959. – Вип.33. – С.123-148;
22. Мансуров А.А.

Старорязанские и Пронские гончарные клейма // СА. – 1947. – Т.8. – С.293-298; 23. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII – X ст. – Чернівці: Чернівецький державний університет, Буковинський центр археологічних досліджень: Рута, 1997. – 144 с.; 24. Михайлина Л.П. Хронологія та періодизація старожитностей Райковецької культури // Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2000. – Вип.1. – С.121-131; 25. Моця О.П., Орлов Р.С., Коваленко В.П. та ін. Поселення X – XIII ст. біля с. Автуничі // Південноруське село IX – XIII ст. – К., 1997. – С.34-69; 26. Орлов Р.С. Школи художественної металообробки “Русской землі” і племенні украшения (к соціальної характеристики древнеруського ремесла) // Исследования социально-исторических проблем в археологии. – К.: Наук. думка, 1987. – С.228-242; 27. Орлов Р.С., Моця А.П., Покас П.М. Исследования летописного Юрьева на Роси и его окрестностей // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. (история и археология): сборник науч. трудов. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 30-62; 28. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850 – 1943 рр. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 348 с.; 29. Пачкова С.П., Петрашенко В.О. Вивчення кераміки давньоруського городища Гринчук // Археологія. – 1982. – Т.39. – С.51-63; 30. Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). – К., 2005. – 264 с.; 31. Петрашенко В.О. Поселення Канівського Придніпров'я // Південно руське село IX – XIII ст. – К., 1997. – С.114-144; 32. Пивоваров С.В. Чеховський І.Г. На Дністрі на “Україне Галицької” (матеріали та дослідження Дністровської комплексної археологічно-етнографічної експедиції ЧДУ в селі Галиця Сокирянського району Чернівецької області). – Чернівці: Місто, 2000. – 143 с.; 33. Пивоваров С.В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 300 с.; 34. Полубояринова М.Д. Русские люди в Золотой Орде. – М.: Наука, 1978. – 133 с. 35. Прищепа Б.А., Нікольченко Ю.М. Муравицьке городище. – Маріуполь: Рената, 2001. – 80 с.; 36. Розенфельдт Р.Л. Кераміка // Древняя Русь. Быт и культура. – М.: Наука, 1997. – С.22-28; 37. Рудий В.А. Давньоруські пам'ятки в межиріччі Віслиюка і Сяну // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів: ЛДУ, 1997. – Вип.2. – С.95-106; 38. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.; 39. Сагайдак М.А. Давньокіівський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології. – К.: Наук. думка, 1991. – 168 с.; 40. Седов В.В. Сельские поселения Центральных районов Смоленской земли // МИА. – 1960. – № 92. – 158 с.; 41. Сміленко А.Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї. – К.: Наук. думка, 1975. – 209 с.; 42. Станчев С. Домашня кераміка от Преслав // Раскопки и проучвания, II Средневековен отдел. Издания на народни археологически музей. – София, 1948. – С.130-148; 43. Терський С.В. Лучеськ X – XV ст. – Львів: Вид-во Національного ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – 252 с.; 44. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні розвідки в с. Онут Заставнянського району Чернівецької області в 1965 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. 1965/70. – 5 с. 45. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – 206 с.; 46. Толочко П.П. Гончарное дело // Новое в археологии Киева. – К.: Наук. думка, 1981. – С.284-300; 47. Шекун О.В., Веремейчик О.М. Давньоруське поселення Ліскове – Чернігів: РВК “Деснянська думка”, 1999. – 184 с.; 48. Ягодинська М. О. Давньоруські клейма західного Поділля // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Прут, 2000. – Вип.1. – С.283-296; 48. Ягодинська М.О. Орнаментация давньоруської кераміки з пам'яток Західного Поділля // Археологічні студії. – К-Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Вип.2. – С.179-198; 50. Borkowsky J. Staroslovanska keramika ve středni Evropě. – Praha, 1940. – 113 s.; 51. Comşa M. Cultura Materială veche Românească (Așezările din secolele VIII – X de la Bucov-Ploiești). – București: Editura academiei republicii socialiste România, 1978. – 181 p.; 52. Kolosowna Z. Z badan nad znakami gornicaskimi z okresu wczesnodziejowego // Slavia Antiqua. – Poznan, 1949. – Т.ІІ. – Z.2. – S.438-451.; 53. Minić D., Vukadin O. Srednjovekovni Stalač=Medieval Stalač. – Beograd: Alta nova, 2007. – 287 s.; 54. Spinei V. Moldova în secolele XI-XIV – Chișinău: Universitas, 1994. – 495 p.; 55. Teodor D. Creștinismul la est de Carpați de la origini și pînă în

secolul al XIV – lea. – Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1991. – 230 p.

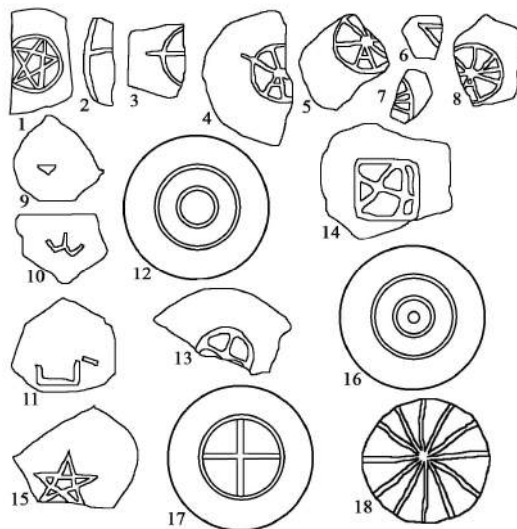

Рис.1

Фото 1

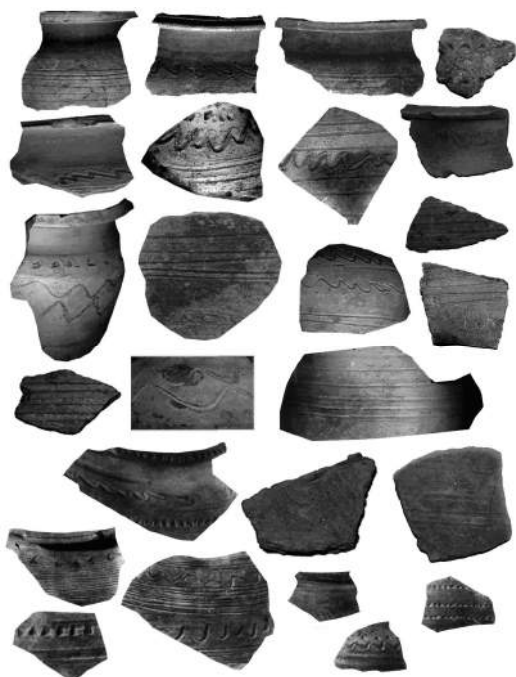

Фото 2.

ТИП	ВИД	підвид	ТИП	ВИД	підвид
група А			група Б		
I	1	a	I		
(B1) (A1)	(B1,3) (A1,1)	(A1,в 1)	(E,1) (B,1)		
	2		група В		
	(B1,7) (A1,3)		I		
	3		група Г		
2	1	a	I		
(B ¹) (AIII)	(AIV, Ф)		12		
3					

Таблиця 1

	9	10	11	12	13	14	15	16
вінчик								
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	17	18	19	20	21	22	23	24
шийка								
плечико								
стінка								
XI ст.								
вінчик	1	2	3	4	5	6	7	8
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	9	10	11	12	13	14	15	16
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	17	18	19	20	21	22	23	24
шийка								
плечико								
стінка								

Таблиця 2

XII - перша половина XIII ст.								
вінчик	1	2	3	4	5	6	7	8
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	9	10	11	12	13	14	15	16
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	17	18	19	20	21	22	23	24
шийка								
плечико								
стінка								
друга половина XIII - XIV ст.								
вінчик	1	2	3	4	5	6	7	8
шийка								
плечико								
стінка								
вінчик	9	10	11	12	13	14	15	16
шийка								
плечико								
стінка								

Таблиця 3

Voznyi I.

The typology of brands and ornamenting of pots from villages in north Bukovyna in X - first half of XIII century

In the article has been represented the first investigation of brands located on bottoms of pots from the villages in North Bukovyna in X - first half of XIII century. All images of brands can be divided in groups according to peculiarities of drawing of separate figures in different combinations. There are also some types inside groups divided in kinds and subspecies.

Key Word: brands located, Slavs gave, types inside groups